

ABSTR- ACTION !

Pedagogische dossiers

1. *Een uitnodiging*
 - 1.1 Welkom bij Kanal
 - 1.2 Pedagogische aanpak
2. *Tijdens je bezoek*
 - 2.1 Een kunstwerk tot leven brengen door te bewegen
 - 2.2 Via lijnen, vormen en kleuren beweging oproepen
 - 2.3 Bewegende kunstwerken
3. *Voorstel tot klasactiviteiten*
 - 3.1 Spelletjes rond waarneming
 - 3.2 Lijn, vorm, kleur
 - 3.3 Piano, piano!
4. *Vaardigheidslijst*
5. *Leestips om jullie ontdekkingsreis voor te bereiden*

Dit pedagogisch dossier is uitsluitend ontworpen en verspreid om onderwijsinstellingen, docenten en leerlingen in staat te stellen kennis te maken met de inhoud van de tentoonstellingen van KANAL, met name ter voorbereiding op, ter begeleiding van of in het verlengde van een bezoek.

De teksten, reproducties van kunstwerken, foto's, illustraties en andere inhoud in dit dossier worden uitsluitend ter beschikking gesteld voor informatieve doeleinden, ter illustratie van het onderwijs en voor pedagogisch gebruik in het kader van schoolactiviteiten.

Behoudens de uitzonderingen waarin de toepasselijke wetgeving voorziet, is elk gebruik van dit dossier of van een van de onderdelen ervan voor andere doeleinden verboden. **Het feit dat het gebruik kosteloos is, volstaat op zichzelf niet om het gebruik ervan toe te staan.**

Een uitnodiging

1.1 WELKOM BIJ KANAL

Wat als we van dit document nu eens het vertrekpunt van onze ontmoeting maken? Een voorsmaakje, een welkomstcadeau, een uitnodiging om in alle rust aan je ontdekkingstocht bij Kanal te beginnen.

Tijdens je bezoek maak je «*A Truly Immense Journey*»: een ongelooflijke reis. Je reist langs 350 **werken** uit de **moderne** en **hedendaagse** kunst, in samenwerking met het Centre Pompidou in Parijs.

Om je alvast voor te bereiden krijg je van Kanal het volgende: een inzicht in de pedagogische aanpak van het museum, een paar handvaten om de thema's van de rondleiding beter te begrijpen, klasactiviteiten, de link met het leerplan in de vaardigheidslijst en tot slot enkele leestips.

1.2 PEDAGOGISCHE AANPAK

Kan een beeld echt bewegen? Tijdens hun bezoek maken de leerlingen kennis met **stop-motion**. Ze buigen zich niet enkel over de animatietechniek, maar ook over het concept **beweging** en hoe beweging ontstaat. Op hun ontdekkingstocht ervaren ze hoe kunstenaars stilstaande objecten beeld per beeld omvormen tot levende verhalen.

Abstractie ontdekken

Het bezoek is ook een onderdompeling in het begrip **abstractie**. De leerlingen ontdekken hoe kunstenaars met vormen, kleuren en volumes spelen om toeschouwers op een andere manier te laten kijken en voelen, zonder de werkelijkheid exact weer te geven. De tentoongestelde werken worden een vertrekpunt voor reflectie, **experiment** en dialoog binnen de klas.

Tijdens je bezoek

Tijdens je bezoek komen er verschillende thema's aan bod. Jullie ervaring is gebaseerd op drie pijlers.

2.1 EEN KUNSTWERK TOT LEVEN BRENGEN DOOR TE BEWEGEN

Hoe kan een kunstwerk ons doen bewegen? Als je voor een kunstwerk staat, kan je soms de onbedwingbare drang voelen om te bewegen. Door die neiging te volgen, zullen de artistieke bedoelingen en visuele effecten van het kunstwerk nog beter tot je doordringen. Als je **vormen, lijnen** en **ritmes** omzet in bewegingen, verken je hun **dynamiek**. Dit zorgt ervoor dat je aandachtiger kijkt en de kunstwerken zintuiglijk waarneemt. Je koppelt **visuele perceptie** dan immers aan lichamelijke ervaring, wat het lezen van de beelden concreter maakt.

Bij stop-motion heeft elk beeld een vaste positie. Aan elkaar gekoppeld lijken deze beelden echter in beweging te komen. Dat is de magie van de illusie: de beweging zit niet in de afzonderlijke beelden, maar in de overgang ertussen.

2.2 BEWEGING VIA LIJNEN, VORMEN EN KLEUREN

Hoe kan een stilstaand beeld de indruk wekken dat het beweegt? Beweging op een vel papier bestaat niet echt, maar kan wel worden gesuggereerd. Bij stop-motion wordt deze illusie gecreëerd door een **openvolging** van tekeningen of vormen die steeds een klein beetje anders zijn. Daarbij wordt gespeeld met lijnen en kleuren. Van het ene beeld naar het andere zien we lijnen uitrekken, vormen veranderen en kleuren evolueren, waardoor het lijkt alsof er iets beweegt of gebeurt.

Door dit soort beelden aandachtig te bekijken, kunnen we ontdekken welke elementen voor deze gewaarwording zorgen: herhalingen, vervormingen, richtingen of geleidelijke veranderingen. Deze visuele kenmerken tonen hoe beweging beeld voor beeld wordt opgebouwd.

2.3 BEWEGENDE KUNSTWERKEN

Beweegt het kunstwerk echt, of suggereert het alleen beweging? **Kinetische kunst** en **mobiles** onderzoeken hoe beweging deel kan uitmaken van het kunstwerk zelf. Bij een mobile bewegen de hangende vormen door lucht of het evenwicht tussen de verschillende elementen. Bij **kinetische kunst** kan beweging ontstaan door de persoon die kijkt, het licht of een mechanisme.

Deze werken veranderen dus voortdurend. Je bekijkt ze steeds op een andere manier. Ze nodigen uit om **variëties van vormen**, ritmes en perceptie te observeren naargelang de manier waarop het kunstwerk wordt voorgesteld.

Voorstel to klasactiviteiten

Kanal reikt graag een aantal creatieve activiteiten aan die je eenvoudig met de hele klas kan uitvoeren.

In dit document is elk voorstel gelinkt aan een **kunstwerk** uit de tentoonstelling, steeds met een woordje uitleg erbij. Er is bij Kanal een plek voorzien om de creaties die jullie in de klas maken, tentoon te stellen, als een mooi aandenken aan deze eerste ontmoeting. Breng ze dus gerust mee, we stellen ze met plezier tentoon!

3.1 BEWEGING VIA JE LICHAAM

Een eerste kennismaking

Victor Vasarely (1906-1997) was een Hongaarse kunstenaar. Na zijn geneeskundestudies kreeg hij belangstelling voor kunst. In de jaren 1930 vestigde hij zich daarom in Parijs. Hij startte in de grafische vormgeving en reclame, maar ontwikkelde geleidelijk aan een heel eigen artistieke taal waarin geometrische vormen een belangrijke rol speelden.

In de jaren 1950-1960 werd hij een grote naam in de **optische kunst (opart)**, bekend om zijn onderzoek naar waarneming en visuele beweging. Zijn hele leven lang onderzocht hij hoe lijnen, kleuren en herhaalde structuren optische illusies kunnen oproepen. De kunstwerken die hij maakte, bestaan uit eenvoudige geometrische vormen die een **illusie** van beweging en diepte opwekken. Zijn werk nodigt uit om actief te kijken en te experimenteren met het begrip visuele waarneming.

Deze aluminium wandsculptuur is een ode aan **Kazimir Malevitch**, een belangrijke figuur uit het **suprematisme**, een avant-gardistische Russische stijlrichting uit de jaren 1910-1920 die met zuivere geometrische vormen en weinig kleuren werkt. Het werk bestaat uit vierkanten en rechthoeken die op zo'n manier geplaatst zijn dat ze een illusie van diepte en beweging opwekken. De reflecterende metalen oppervlakken veranderen voortdurend de perceptie van de ruimte, afhankelijk van het licht en de plaats waar de toeschouwer zich bevindt.

Hommage à Malevitch van Victor Vasarely, uit 1963.

© Photo credit: Centre Pompidou, MNAM-CCI/Philippe Migeat/Dist. Grand Palais-Rmn. Copyright Artwork : © Adago, Paris. Sous réserve de droits.

Fun fact

Vasarely ontwikkelde een visueel alfabet van vormen en kleuren die hij zijn 'plastische eenheden' noemde. Met dat systeem wilde hij een soort van universele beeldtaal creëren, uitsluitend opgebouwd uit eenvoudige geometrische elementen.

Creatieve activiteit

Duur	30 - 45 min
Ruimte	Indien mogelijk: ga naar een lokaal dat je kan verduisteren of volledig donker kan maken.
Benodigdheden	Stevig A5-papier (of doormidden geknipt A4-papier)
	Plakband
	Zaklamp
	Meetlat
	Potlood

1. Naar een kopie van het kunstwerk kijken
De leerlingen bestuderen een kopie van het kunstwerk. Ze beschrijven wat ze zien en zoeken de geometrische vormen. Vestig hun aandacht op het feit dat sommige vormen lijken te verschijnen of verdwijnen, afhankelijk van de manier waarop je naar het werk kijkt.
2. Begrijpen hoe het werkt
Bespreek met de klas hoe dit visuele effect ontstaat. De leerlingen denken na over de functie van kleur, de schikking van de vormen en het licht (ook al wordt dat in de afbeelding enkel gesuggereerd). Benadruk dat deze drie elementen de indruk van beweging en verandering wekken.
3. Experimenteren met volume
De leerlingen vouwen de stevige A5-papieren in de lengte in drie gelijke delen (3a). Daarna plakken ze de uiteinden met plakband aan elkaar, zodat ze driehoekige kokers hebben (3b). Zo ontdekken ze hoe een eenvoudige vorm iets met volume kan worden. Om gelijkzijdige driehoeken te krijgen, is het handig om de twee vouwlijnen vooraf uit te meten en te markeren.
4. Iets maken en het visuele effect ervan observeren
De driehoekige kokers worden evenwijdig aan elkaar gelegd tot ze een vierkant vormen (4a). Daarna worden er andere kokers loodrecht omheen geplaatst, zodat er een grotere structuur ontstaat (4b). De leerlingen observeren hoe hun waarneming verandert wanneer ze vanuit een ander standpunt naar hun creatie kijken, precies zoals bij de optische illusies in het kunstwerk van Victor Vasarely.
5. Experimenteren met licht
Verduister het lokaal door het licht uit te doen en de gordijnen te sluiten. Laat de leerlingen met een zaklamp op hun constructie schijnen. Laat hen de lichtbundel langzaam van de ene kant naar de andere verplaatsen, alsof de zon op en weer onder gaat. Ze ontdekken de effecten van het licht in de verschillende posities: eerst laag bij de grond, dan meer verticaal om uiteindelijk naar het licht aan het einde van de dag te gaan. Zo zien ze hoe schaduwen, reliëf en vormen veranderen naargelang de lichtinval. Licht kan dus, net als in het werk van Victor Vasarely, visuele effecten versterken.
6. Een filmpje maken
Maak indien gewenst nog een filmpje vanuit een vast standpunt.

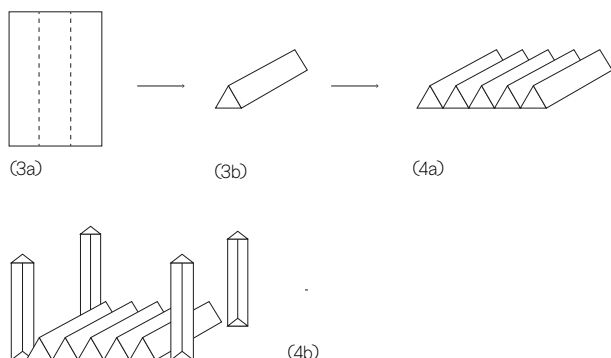
3.2 LIJN, VORM, KLEUR

Een eerste kennismaking

Henryk Berlewi ontwikkelde in 1924 een nieuwe kunstvorm: de **Mechano-Faktura**, wat staat voor 'creëren met mechanische middelen'.

Hij creëert een visueel **ritme** door eenvoudige, terugkerende **geometrische** vormen samen te brengen als waren het machineonderdelen. Alles is vlak, nauwkeurig en geordend. Hij doet afstand van de illusie van de driedimensionale diepte en kiest resoluut voor tweedimensionale, mechanische schilderkunst.

Berlewi behoort tot de **constructivisten** die vonden dat kunst nuttig en maatschappelijk georiënteerd moest zijn. Hij brengt zijn ideeën niet alleen in de schilderkunst tot uiting, maar ook in reclame en architectuur.

"Kontrasty mechano-fakturowe"
van Henryk Berlewi, uit 1923

© Photo credit: Centre Pompidou, MNAM-CCI/Philippe Migeat/Dist. GrandPalais-
Rmn. Copyright Artwork : © Estate Berlewi. Sous réserve de droits.

Fun fact

Berlewi's **kunstwerken** werden voor het eerst tentoongesteld in een **autoshowroom** in Warschau, tussen **auto's** en **motorfietsen**, als een bewuste referentie naar de **industrie**.

Creatieve activiteit

Duur	30 min
Benodigdheden	Een afdruk van het kunstwerk
	Een uitgeknipt rondje (van papier, karton, sticker...)
	Een fototoestel of smartphone
Optioneel	Een beetje kleefgum om het rondje lichtjes vast te kleven.

1. Observeren en beschrijven

Kijk aandachtig naar de kopie van het kunstwerk. Benoem welke vormen en kleuren je ziet. Gebruik hiervoor de juiste woordenschat: vierkant, lijn, horizontaal, verticaal... Situeer de elementen ten opzichte van elkaar (naast, boven, onder, links, rechts) en vergelijk hun grootte.

2. In beweging brengen met je lichaam

Wijs naar de lijnen en volg ze met je vinger. Voer deze bewegingen daarna samen uit terwijl jullie tellen. Bijvoorbeeld: «1, 2, 3... horizontale lijnen» of «verticale lijnen die groter worden». Koppel elke beweging aan een ritme om de samenstelling van het beeld beter te ervaren.

3. Vormen aan klanken koppelen

Koppel de vormen aan klanken. «Hoe» voor horizontale lijnen, «bèèè» voor verticale lijnen, «laa» voor vierkanten. De leerkracht leidt door de vormen aan te wijzen en een bepaald ritme te volgen. De leerlingen passen hun stem aan de vormen en hun variaties aan. Zo leggen ze een verband tussen vormen, ritme en beweging.

4. Een illusie van beweging creëren met een rondje

We gaan de indruk wekken dat er zich een rondje doorheen de afbeelding verplaatst. Dat doen we door een reeks foto's te maken.

Bereid de achtergrond voor	Leg de afdruk van het kunstwerk plat op een tafel. Belangrijk: de afdruk moet stil blijven liggen.
Plaats het rondje op het startpunt	Leg het rondje op de afbeelding, aan het begin van zijn parcours (<i>bijvoorbeeld aan het begin van een lijn</i>).
Neem een eerste foto	Zorg voor een goede kadrering en neem je foto steeds vanuit hetzelfde standpunt.
Verplaats het rondje een klein stukje	Laat het rondje een klein stukje vooruitgaan door de lijnen of vormen van de afbeelding te volgen.
Neem een nieuwe foto	Houd het fototoestel stil tussen de verschillende foto's in.
Herhaal	Ga zo verder: verplaats het rondje een beetje en maak bij elke positie een nieuwe foto.
Maak je animatie	Wanneer alle foto's zijn genomen, speel je ze snel na elkaar af (als diavoorstelling of met een app). Zo lijkt het alsof het rondje vanzelf beweegt!

Tips

Hoe kleiner de verplaatsingen, hoe vloeiender de beweging.
 Let erop dat het licht tussen de verschillende foto's in niet verandert.
 Volg een route, een tekening of bedenk zelf een parcours.

Fase van Thierry De Mey, uit 2002.

[Video link](#)

© Photo credit: Centre Pompidou. Copyright Artwork : © Thierry De Mey. Sous réserve de droits.

Fun fact

Thierry De Mey filmt dans vaak alsof het een echte visuele muziekpartituur is. In verschillende van zijn werken filmt de camera niet alleen de dansers, maar wordt hij zelf een ritmisch element, bijna als een instrument dat de bewegingen volgt of versterkt.

3.3 PIANO, PIANO !

Een eerste kennismaking

Thierry De Mey is een Belgische **componist** en filmmaker. In zijn werk onderzoekt hij de relatie tussen muziek, dans en beeld. Hij werkt regelmatig samen met choreografen en verdiept zich graag in de manier waarop beweging naar het scherm kan worden vertaald.

Fase is de filmadaptatie van een choreografie van **Anne Teresa De Keersmaeker**, gemaakt op de repetitieve muziek van **Steve Reich**. De film bestaat uit verschillende delen (duo's en solo), die elk op een ritmische en repetitieve muziekcompositie zijn gebaseerd. De choreografie berust op een eenvoudig principe: bewegingen die aanvankelijk identiek zijn, lopen geleidelijk aan uit elkaar. Door die verschuiving ontstaan steeds andere vormen en patronen. De dansers volgen nauwkeurige, vaak geometrische trajecten die een gevoel van regelmaat en herhaling oproepen.

Creatieve activiteit

Duur	30 min
------	--------

Benodigdheden	Video van het kunstwerk
---------------	-------------------------

Krijt

Fototoestel

1. Het kunstwerk ontdekken

Bekijk een fragment uit de film *Fase* en observeer de bewegingen van de dansers, de herhalingen en variaties. Pols naar een eerste indruk bij de leerlingen: wat valt hun op aan hoe de dansers zich bewegen en verplaatsen?

2. Een specifiek fragment bekijken

Focus op de scène *Piano Phase*. Laat de leerlingen aandachtig kijken naar hoe de lichamen, schaduwen en bewegingen zich tot elkaar verhouden. Zoek naar de herhalingen en kleine verschuivingen tussen de dansers.

3. Kennismaken met een animatietechniek

Vertel over **pixilatie**, een techniek die verwant is aan stop-motion, waarbij mensen beeld per beeld worden gefotografeerd om beweging te creëren.

Je kan een kort fragment uit *Neighbours* (1952) van **Norman McLaren** tonen om dit principe te illustreren: [Video link](#)

4. Klassikaal experimenteren

Teken met krijt een grote cirkel op de speelplaats. De leerlingen gaan op de cirkel staan, met hun gezicht naar een fototoestel gericht. Elke keer dat ze zich verplaatsen, wordt er een foto gemaakt. Zodra de leerlingen op hun plaats staan, zetten ze een stapje opzij, en zo gaan ze heel de cirkel rond. Bij elke stap wordt er een foto genomen.

Tips:

Plaats het fototoestel iets hoger, zodat de volledige groep goed zichtbaar is. *Vraag de kinderen om tussen elke foto in slechts heel kleine bewegingen te maken.* Net die kleine stapjes zorgen voor een vloeiend en natuurlijk resultaat. Zijn de bewegingen te groot, dan oogt de animatie schokkeriger.

5. De creatie bekijken

Speel de beelden af met een snelheid van ongeveer 10 tot 12 beelden per seconde. De leerlingen zien nu dat ze samen een bewegingsillusie hebben gecreëerd. Net als in het kunstwerk komen ook hier de begrippen herhaling en verschuiving aan bod.

Vaardigheids- lijst

P1-P6

KENNEN	In concrete situaties verschillende expressievormen herkennen en benoemen (schilderkunst, beeldhouwkunst, dans, theater), evenals hun kenmerken: kleuren, vormen en materialen.
	Zich geleidelijk aan de woordenschat rond artistieke activiteiten en culturele plaatsen eigen maken (museum, tentoonstelling, theater).
	Beschrijven hoe in een dans of theaterspel* met het aspect tijd wordt omgegaan: herhaling, opeenvolging, afwisseling, aaneenschakeling... (3e leerjaar en hoger).
KUNNEN	Met behulp van aangepaste tools, materialen en technieken een beeldende creatie maken.
	Tijdens een dans of uitbeeldingsspel met bewegingen experimenteren (bewegen, draaien, stilstaan, bewegingen aan elkaar rijgen).
	Meewerken aan een gezamenlijke klank-, beeldende of lichamelijke creatie.
ONTDEKKEN	Originele kunstwerken ontdekken en hun kleuren, vormen en ruimtelijke positie observeren.
	Verbaal en/of non-verbaal informatie uitdrukken die tijdens het bezoek of de kennismaking met een kunstwerk werd verzameld.
	Kennismaken met museumwoordenschat: kunstwerk, kunstenaar, tentoonstelling en museum.

Vaardigheids- lijst

P1-P6

LICHAMELIJKE OPVOEDING,
WELZIJN EN GEZONDHEID

Zich verplaatsen op een bepaald ritme en woorden gebruiken die verband houden met ruimte (binnen, buiten, boven, naast) en tijd (voor, na, tegelijk met).

De eigen bewegingen coördineren en het evenwicht bewaren tijdens een gezamenlijke activiteit.

NEDERLANDS

Het woord durven nemen om een gevoel, waarneming of emotie bij een kunstwerk uit te drukken.

Eigen handelingen en waarnemingen verwoorden met een steeds preciezere woordenschat.

WISKUNDE

Een rechte lijn trekken met behulp van een lat, met of zonder opgelegde voorwaarden..

Leestips

BOEKEN

NAAR DE FILM

Florence Ducatteau en Chantal Peten
Willewete
2016

MENEER KANDINSKY WAS EEN SCHILDER

Daan Remmerts de Vries
Leopold
2011

HOE WORDT EEN FILM GEMAAKT

Mike Van Dam
Noordhoff Uitgevers
2011

LIVRES

L'ART ABSTRAIT

Sarah Barthère, Pierre Van Hove
Milan
2018

COMMENT PARLER D'ART AVEC LES ENFANTS

Françoise Barbe-Gall
Le deuxième horizon
2023

LE MUSÉE DE L'ART POUR LES ENFANTS

Gipson, Ferren
Phaidon Jeunesse
2025

LES FORMES C'EST TOUT UN ART !

Isabelle Chabot
Edition Centre-Pompidou
2011
